

Adriansen, Inge. *Mor Danmark. Valkyrie, skjoldmø og fædrelandssymbol.* – Folk og Kultur 1987, p. 105-163; 38 ill.

‘Moeder Denemarken’ is een vaderlandssymbool dat alle Denen kennen. Het wordt voorgesteld door een vrouwspersoon met oud-Noorse sieraden om hals en voorhoofd, met het zwaard in de ene en de Deense vlag in de andere hand, schrijdend door een korenveld. De schrijfster probeert in dit artikel te achterhalen waar en wanneer dit symbool ontstond en hoe het synoniem kon worden met ‘vaderland’. Haar meest opmerkelijke bevinding is dat Denemarkens nationale symbool (een “walkure met germaanse voormoeders”) in 1850-1851 werd gecreëerd door een immigrante die zich pas één jaar tevoren in Denemarken had gevestigd: de Pools-Duitse beeldend kunstenares E. Jerichau-Baumann.

Beuning, H. van, F. Jurion, M. de Waha. *Over pelgrimstochten naar Aarschot en daarop betrekking hebbende insignes.* – Het oude land van Aarschot 22 nr. 3 (1987) p. 115-136; 18 ill.

Een van de grootste problemen in het bedevaartonderzoek in het algemeen en die van laat-antieke en middeleeuwse periode in het bijzonder betreft het ontstaan van bedevaartoornden: wie nam/namen wanneer, onder welke maatschappelijke, politieke, religieuze, economische omstandigheden, waarom het initiatief? Elke studie die voor een bepaalde bedevaart hieromtrent gefundeerde hypothesen naar voren brengt, verdient bijzondere aandacht.

De auteurs, die drie verschillende disciplines vertegenwoordigen (geschiedenis, archeologie, wapenkunde), menen vanuit een onmiskenbaar met de Onze-Lieve-Vrouwe-van-Aarschot te verbinden pelgrimsinsigne nader te kunnen ingaan op ontstaan en betekenis van deze middeleeuwse bedevaartplaats in Brabant (B.).

De studie laat zien hoe een op het eerste gezicht onooglijk stukje ‘pelgrimskitsch’ een waardevolle aanvulling vormt op het fragmentarisch (slechts tot het begin van de zestiende eeuw teruggaande) schriftelijk bronnenmateriaal, en zelfs de prikkel vormt voor een ontstaanshypothese. De archeologische vondstdocumentatie en vooral de analyse van de iconografie (Maria met kind tussen twee wapenschilden) van het Belgische insigne wijzen in de richting van het adellijke geslacht Croy in de periode van einde vijftiende/begin zestiende eeuw. Na het wapenschild met Willem van Croy-Chièvres verbonden te hebben, wordt hierop aansluitend de belangwekkende (werk)hypothese geformuleerd dat diens vader Philips van Croy in de tweede helft van de vijftiende eeuw de initiatiefnemer van de bedevaart geweest zou zijn. Binnen het veronderstelde maatschappelijke, religieuze en economische motivatiecluster wordt het aspect van het doen opleven van de plaatselijke economische bedrijvigheid er als belangrijkste uitgelicht.

Tot slot wordt nader ingegaan op het type insigne, o.a. door vergelijking met zeven in Nederland (Oosterschelde) gevonden exemplaren.

In een ongeveer tegelijkertijd met het artikel verschenen publikatie gewijd aan in Zeeland gevonden pelgrimssouvenirs wordt aan de hand van een in Nieuwlande gevonden pelgrimsteken uit Aarschot eveneens ingegaan op de achtergronden (vgl. R. van Heeringen, A. Koldewij en A. Gaalman, *Heiligen uit de modder. In Zeeland gevonden pelgrimstekens*. Zutphen 1987 (=Clavis Kunsthistorische Monografieën, 4), uitgegeven t.g.v. een tentoonstelling in Middelburg 1987/8, p. 91-93). Bij die bespreking wordt o.a. teruggegrepen op dit artikel. Ik heb de indruk dat de schrijvers van het artikel pas in tweede instantie het Nederlandse insigne-materiaal verwerkten.

In de catalogus van *Heiligen uit de modder* wordt de door Van Beuningen c.s. geponeerde ontstaanshypothese niet zonder meer overgenomen; er is daar slechts sprake van een evidente directe bemoeienis met de gang van zaken in Aarschot (ook in religieus opzicht) door de familie (van) Croy (93).

Deze voorzichtigheid is mijns inziens terecht; het gaat immers om twee slechts indirect te schakelen zaken: de analyse van een van de in totaal acht bekende Aarschotse pelgrimssouvenirs (met wapenschild van Willem van Croy-Chièvres) en de op basis van historisch onderzoek gereconstrueerde rol van Philips I van Croy. De analyse van de insigne(s) met wapenschilden kan derhalve hoogstens wijzen op (gedateerde) betrokkenheid van het geslacht van Croy bij de bedevaart, zoals in de bedevaartgeschiedenis zo vaak families optraden als patronen of impresario's voor bedevaarten. Het vervolgens aanwijzen van een initiator en aangeven en zelfs afwegen van de mogelijke motieven (maatschappelijk, economisch, religieus) is dan een nog nader te toetsen afgeleide.

Overigens ben ik het eens met de roep van de auteurs van het artikel om een meer integrale studie naar pelgrimssouvenirs in de Nederlanden (135); hopelijk vormt zowel dit artikel als ook vooral de studie van Van Heeringen c.s. een vruchtbare prikkel hiertoe. – P.P.

Brackman, W.L. *Het Leidse handschriftfragment met Middelnederlandse recepten en bezweringen*. – Verslagen en mededelingen van de Koninklijke academie voor Nederlandse taal- en letterkunde, Nieuwe reeks, 1986 nr. 1, p. 88-107; 1 facs.

De auteur transcribeerde en onderzocht een veertiende-eeuws, in 1837 aan de Mij. der Nederlandse letterkunde geschonken handschrift, dat destijds terzijde werd gelegd omdat de inhoud niet literair genoeg werd bevonden. Het handschrift, afkomstig uit het vademecum van een practiserend chirurgijn, bevat dertien kruidenrecepten tegen pijnen en ongemakken, drie beschrijvingen van de eigenschappen van planten, een urine-tractaat en zes magische formules, bezweringen of zegeningen, specimina van de door de R.K. Kerk gewantrouwde en verboden en daarom schaars overgeleverde magische kunsten. Waar mogelijk vulde hij de vaak fragmentarische teksten aan en vergeleek ze met andere Middelnederlandse recepten- en kruidenboeken en met desbetreffende literatuur.

Bruin, Kees. *Eerbetoen en democratisering. Over de verlening en waardering van lagere Koninklijke onderscheidingen in Nederland*. – Sociologisch tijdschrift 3 nr.1 (1986) p. 18-48.

In de negentiende eeuw bestaat in vrijwel geheel Europa het streven de nationale onderscheidingen voor bredere lagen van de bevolking bereikbaar te maken. In dit streven past de instelling van de Orde van Oranje-Nassau, waarvan de drie ermedailles bedoeld zijn met name verleend te worden aan de lagere standen. Het verlenen van deze onderscheidingen is een gevolg van een proces van emancipatie en democratisering, hoewel de maatschappelijke rang de hoogte van de decoratie bepaalt. In sommige gevallen leidt dit tot conflicten over de hoogte van de onderscheiding. Na de tweede wereldoorlog neemt, onder invloed van een

steeds minder vanzelfsprekende indeling van de samenleving, de onvrede over het functioneren van het decoratiestelsel toe, want de maatschappelijke status blijkt nog steeds bepalend voor de hoogte van de onderscheiding. Vanaf het begin van de jaren '60 worden van regeringswege initiatieven genomen om het decoratiestelsel te herzien. Opmerkelijk is dat deze herzieningspogingen voortdurend mislukken, ondanks algemene overeenstemming over de noodzaak tot hervorming. Bruin stelt dat dit een gevolg is van het feit dat in de Nederlandse samenleving de grenzen tussen 'hoog' en 'laag' weliswaar vervaagd, maar niet verdwenen zijn, en daarmee samenhangend ook de behoefte aan erkenning van 'hogere' en 'lagere' verdiensten is blijven bestaan. In 1981 en 1985 heeft Bruin steekproefsgewijs een enquête gehouden onder geregistreerde gedekoreerden over de betekenis die dragers van een Koninklijke onderscheiding aan hun decoratie hechten. Uit de antwoorden meent Bruin te kunnen afleiden dat onder de gedekoreerden een zekere tweeslachtigheid bestaat die een uiting is van de spanning die door een voortgaand proces van democratisering veroorzaakt wordt.

Daxelmüller, Christoph. *Die deutschsprachige Volkskunde und die Juden. Zur Geschichte und den Folgen einer kulturellen Ausklammerung.* – Zeitschrift für Volkskunde 83 nr. 1 (1987) p. 1-20.

Bij nauwkeurige analyse van de Duitse, Zwitserse en Oostenrijkse publicaties blijkt dat, afgezien van een paar nauwelijks opvallende uitzonderingen, de vroegere zowel als de hedendaagse Duitstalige volkskunde volledig voorbij is gegaan aan de joodse volkskunde i.c. de joodse cultuur, hoezeer die ook verweven is met en invloed heeft uitgeoefend op de Duitse cultuur. Het dagelijks leven, de tradities en gebruiken van de joden die eeuwenlang deel uitmaakten van de Duitse samenleving waren en zijn nog steeds taboe. Dit gebrek aan belangstelling werd tot 1945, en volgens Daxelmüller sindsdien opnieuw, tot vandaag de dag aan toe, gecompenseerd door een opvallend hoog aantal publicaties over antisemitische folklore, anti-joodse liederen, zegswijzen en stereotypen. Het is het negatieve imago van de jood (de jood en het varken, de jood op het varken, de jood als knoflooketer, stinker, sexmaniak, onbetrouwbare veehandelaar, woekeraar, maar vooral de jood als hostieschennner, rituele moordenaar en kinderslachter vanwege het voor de bereiding van matzes nu eenmaal onontbeerlijke christenbloed) dat gretig, bijna wellustig wordt gekoesterd en in stand gehouden, veelal uit morele verontrusting en bezorgdheid (voor het Duitse Volk und Volkstum wel te verstaan).

Dat het negeren in de volkskunde van de joodse cultuur en cultuurinvloed moet leiden tot een onvolledig, zo niet vertekend beeld wordt door Daxelmüller met de volgende voorbeelden aangetoond. Klederdracht kon in bepaalde streken alleen worden gehandhaafd dankzij aanlevering van daartoe benodigde stoffen, band, lint enz. door joodse marskramers. Kleding, meubilair, gereedschap, kortom alles wat tot het terrein van de materiële cultuur behoort werd lang niet altijd, zoals in veel musea en in sommige publikaties wordt gesuggereerd, nieuw gekocht; met name in de negentiende eeuw bestond er een bloeiende, hier en daar van staatswege zelfs aangemoedigde, door joden gedreven handel in tweedehands goederen. De immateriële cultuur, de stromingen en veranderingen daarin, werd en werden mede bepaald door joden die sinds de middeleeuwen door hun grote mobiliteit, hun contacten in andere streken, landen en zelfs continenten, zorgden voor cultuuroverdracht en -spreiding.

Dekker, Ton. *Die Entwicklung der niederländischen Weihnachtsfeier.* – Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 25 (1983/84) p. 117-140; ill., graf., tab.

Bewerkte en uitgebreide versie van een artikel eerder verschenen in het Volkskundig Bulletin (A.J.Dekker, De opkomst van kerstboom en kerstviering in Nederland (ca. 1835-1880), VB

8 (1982) p. 129-172), dat een analyse bevat van innovaties in de Nederlandse kerstfeestviering in de negentiende eeuw, met de verspreiding (zowel regionaal als sociaal) ervan, vooral gebaseerd op kerstadvertenties in kranten.

Toegevoegd is een beschrijving van de situatie in de twintigste eeuw, gebaseerd op vragenlijsten van het P.J. Meertens-Instituut uit 1934 en 1969 en op opinieonderzoeken van het NIPO uit de zestiger jaren, waaruit blijkt dat na de Tweede Wereldoorlog de kerstboom door vrijwel alle sociale en godsdienstige groepen algemeen aanvaard is. De enige strijdpunten zijn het geven van kerstgeschenken en de verschijning van de kerstman, die de laatste jaren hevige concurrenten zijn voor de St. Nicolaasgeschenken en de Goedheiligman.

Dundes, Alan, & Thomas Hauschild. *Kennt der Witz kein Tabu? Zynische Erzählformen als Versuch der Bewältigung nationalsozialistischer Verbrechen.* – Zeitschrift für Volkskunde 83 nr. 1 (1987) p. 21 - 31.

Niet zonder bedenkingen, zowel van de kant van de auteurs als van redactionele zijde, werd deze bijdrage, een uitgebreide en aangepaste versie van een al in 1983/1984 in Engelstalige tijdschriften gepubliceerd artikel, geplaatst. Het betreft in Duitsland verzamelde moppen, eerder horror jokes, en hun in het buitenland opgetekende equivalenten over joden, soms over joden en Turken, die refereren aan de gebeurtenissen uit de jaren 1933-1945. Circulerend binnen de lagere en laagste maatschappelijke groeperingen en om die reden nog niet door de officiële wetenschap gesignaleerd getuigen ze volgens de auteurs van een door de Duitsers onverwerkt verleden, vreemdelingenhaat in het algemeen en meer of minder latente jodenhaat in het bijzonder.

Grabner, Elfriede. *Medizinisches in der Barockpredigt. Volkstümliches Heilwissen des 17. Jahrhunderts im Spiegel der Kanzelreden des Münchner Kapuziners P. Geminianus.* – Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde 1986/87 p. 55-64.

Zeventiende-eeuwse preken, in de volkskunde al geruime tijd als bron onderkend en als zodanig benut voor uiteenlopende doeleinden, blijken ook over de toenmalige volksgeneeskunde een schat aan informatie te bieden. Met name de paters capucijnen, die als de volkspredikers bij uitstek golden, beschikten over een gedegen medische kennis die zij, wanneer dat te pas kwam, aan hun toehoorders overdroegen om de aandacht vast te houden en te richten op meer geestelijke zaken als de geneeswijzen voor de zieke ziel.

Van een van deze capucijnen, Geminianus Monacensis (ca. 1600 - 1672), geeft de auteur voorbeelden van de wijze waarop hij ziektebeelden verklaarde, ziekteverschijnselen duidde, geneeswijzen (muziek) en geneesmiddelen (vergiften als tegengif) aanbeval, en hoe hij aan een en ander stichtelijke conclusies verbond en de voorbeelden gebruikte om de samenwerking tussen lichaam en geest te benadrukken. Gezien de bronnen waaruit hij citeerde was hij niet alleen uitstekend op de hoogte van de eigentijdse medische literatuur, maar ook van de historische, tot aan Hippokrates toe.

Guinee, William. *Satanism in Yellowwood Forest: the interdependence of antagonistic worldviews.* – Indiana folklore and Oral history 16 nr. 1 (1987) p. 1-30.

Een bijeenkomst van de leden van de Elf Folklore Family, aanhangers van het hekserijgeloof, in een park bij Nashville in 1985 leidt tot een reeks onderling tegenstrijdige verklaringen van deelnemers, politiefunctionarissen en een dominee over wat zich tijdens die bijeenkomst heeft afgespeeld. De deelnemers zouden o.a. naakt hebben gedanst, bloed en rauw vlees hebben genuttigd, een bok hebben geslacht, de duivel hebben vereerd enz. De denkbeelden die de verschillende groepen (hekserijvereerders, politie en christenen) over el-

kaar hebben, leiden er toe dat men bijzonder op z'n hoede is voor elkaar en zich opvallend gedraagt, wat weer argwaan opwekt bij de anderen enz. Een zeer belangrijke rol in de verspreiding van stereotype denkbeelden over de aanhangers van het hekserijgeloof spelen de krant en het fotocopieerapparaat, waarmee krantartikelen snel gecopieerd en verspreid worden.

Hauschild, Thomas. *Protestantische Pilger und katholische Körperschaften. Südtalien-ethnographie zwischen Imagination und Realität.* – Zeitschrift für Volkskunde 82 nr. 1 (1986) p. 19-43.

Noordeuropeanen die op vakantie in Zuid-Italië geconfronteerd worden met uitingen van plaatselijk volksgeloof, neigen ertoe deze voor hen moeilijk invoelbare tradities in verband te brengen met de klassieke (heidense) oudheid. Dit verband wordt hier vergeleken met de resultaten van veldwerk in enkele Zuiditaliaanse plattelandssteden in het bergland Vulture-Alto Bradano. De auteur stelt vast dat de religieuze rituelen (incl. denkbeelden over hekserij en betovering) geheel worden beheerst door katholieke doctrines. De Zuiditaliaanse volksdevotie is dus op zijn best een versmelting van klassieke en katholieke elementen. Bij zijn interpretaties laat Hauschild zich leiden door de denkbeelden van de hedendaagse Italiaanse volkskundige Ernesto de Martino. Deze vat de heiligencultus op als een instrument tot crisisbeheersing. Zuiditalianen zien zichzelf in de eerste plaats als deel van een lichaam (in corporatieve zin). Men groepeerd zich op diverse niveaus rondom een heilige, te beginnen met de eigen familie. De leden van zo'n groep zijn met elkaar en met de heilige verbonden door middel van identificatie-riten. Dit religieus symbolisme speelt vervolgens een rol in alle andere vormen van uitwisseling en vergemakkelijkt de sociale solidariteit. Zo houdt het corporatieve sociale systeem de volkscultuur in stand en beschermt het de enkeling tegen de ontbindende tendensen van de moderne maatschappij. Historische en macrosociologische benaderingen van de Zuiditaliaanse cultuur dienen dan ook aangevuld te worden met een sociaal-antropologisch perspectief, dat rekening houdt met de relatie tussen sociale structuur en symbolische mechanismen van crisisbeheersing, aldus Hauschild.

Herborn, Wolfgang. *Fast-, Fest- und Feiertage im Köln des 16. Jahrhunderts.* – Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 25 (1983/84) p. 27-61.

Het dagboek van een dertigjarige Keulse burger uit de tweede helft van de zestiende eeuw geeft een goed beeld van het aantal en het verloop van de kerkelijke en wereldlijke feestdagen. Uit de aantekeningen blijkt dat in deze tijd van reformatie en contra-reformatie wel veranderingen optreden in de feesten van de jaarkring, maar dat geen sprake is van een radicale breuk. In de loop van de zeventiende eeuw en daarna worden deze veranderingen zichtbaar in de vorm van vermindering van het aantal feestdagen. Naast economische motieven die in de zeventiende en achttiende eeuw op de voorgrond treden, spelen conflicten tussen 'rekkelijke' en 'precieze' katholieken en de vele (geloofs) oorlogen hierin een rol.

Honko, Lauri. *Possibilities of international cooperation and regulation in the safeguarding of folklore.* – NIF Newsletter 15 nr. 1 (1987) p. 3-21.

De Unesco houdt zich al enkele jaren bezig met het probleem van de afbrokkeling van inheemse culturen en tradities als gevolg van de toenemende internationalisering. Algemene aanbevelingen gericht aan het adres van de lidstaten lijken voorlopig de beste weg om op dit probleem de aandacht te vestigen. Op verzoek van de Unesco heeft L. Honko (directeur Nordic Institute of Folklore) een werkdokument opgesteld voor de vergadering van het Special Committee of Governmental Experts in Parijs op 1-5 juni 1987. Dit document is hier in zijn geheel afgedrukt. Honko geeft eerst een overzicht van de Unesco-bemoeienissen tot

duisver, pleit er vervolgens voor dat de aanbevelingen zich vooral moeten richten op maatregelen ter verbetering van status, ontwikkeling en internationale samenwerking van nationale infrastructures op het gebied van de volkskunde, en geeft tenslotte enkele suggesties voor de praktische uitwerking van die aanbevelingen.

Inhetveen, Heide. *Dezenz und Spektakel. Traditionelle Frauenfrömmigkeit in der dörflichen Lebenswelt.* – Zeitschrift für Volkskunde 82 nr. 1 (1986) p. 72-94.

De term 'vroomheid' was oorspronkelijk van toepassing op mannen zowel als vrouwen, op katholieken zowel als protestanten, op stads- zowel als plattelandleven. Door de rationaliserende en seculariserende tendensen van onze moderne tijd heeft het begrip 'vroomheid' zich langzamerhand teruggetrokken op een paar gebieden: de vrouw, het katholicisme, het dorpsleven. De schrijfster laat in dit artikel zien hoe de katholieke vroomheid van vrouwen in een dorp een belangrijk onderdeel is van de dorpsidentiteit, het gevoel een gemeenschap te zijn. Vooral het rituele grondkarakter van de katholieke volksvroomheid is gemeenschapsvormend. Deze staat in directe wisselwerking met de dorpsvrouwcollectiviteit in hun verschillende sociale niveaus van verwantschap/buurtschap/vriendschap/plaatsgenootschap. Aan de hand van een concreet voorbeeld toont Inhetveen aan hoe nauw de relatie is tussen vroomheid en dorps-erecode, en vooral onder welke omstandigheden deze relatie zich openlijk kan gaan manifesteren, in dit geval de gebeurtenissen in het Frankische dorpje Kirchbrunn in 1942, toen de gevorderde kerkklokken (die voor oorlogsdoeleinden omgesmolten dreigden te worden) op spectaculaire wijze door de vrouwelijke inwonsters werden verdedigd.

Jenkins, J. Geraint. *Interpreting the heritage of Wales.* – Folk life 25 (1986/87) p. 5-17.

Ervan uitgaande dat de etnologie een authentiek beeld dient te geven van het dagelijkse leven van een gemeenschap in al zijn facetten, dringt Jenkins erop aan strenge selectiecriteria aan te leggen bij het conserveren en tentoonstellen van historische gebouwen, elementen uit de industriële archeologie en voorwerpen die van lokale of regionale betekenis zijn. Via grondige studies moet men vooraf aangeven welke objecten daarvoor in een bepaalde regio representatief kunnen zijn. Op deze wijze komt men tot een verantwoorde collectievorming, waarbij duplicering en onnodige kosten voorkomen worden, en ontsnapt men aan het gevaar slechts nostalgische gevoelens bij een toeristisch publiek op te wekken.

Johler, Reinhard. *Volkslieder als kulturhistorische Quellen. Die 'Italiener-Lieder' in Vorarlberg.* – Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes 35 (1986) p. 36-61; 5 ill., 2 muz. vb.

Volksliederen zijn, net als de levensherinnering, een waardevolle bron voor de reconstructie van ons verleden, althans voor een bepaalde dimensie van dat verleden, stelt Johler in dit artikel. Het volkslied tovert ons niet zozeer de concrete historische werkelijkheid voor, maar het denken, het voelen, de attitudes, kortom de mentaliteit achter die werkelijkheid. Deze zienswijze maakt het volkslied voor de huidige geschiedbeoefening heel actueel. Johler onderbouwt deze stelling met behulp van een verzameling van zgn. Italiener-Lieder, die bewaard worden in het volksliedarchief van Vorarlberg (W.-Oostenrijk). Deze (spot)liederen werden eind vorige eeuw door inwoners van Vorarlberg gemaakt toen grote groepen Italiaanse industrie-arbeiders deze streek kwamen bevolken. De liedverzameling blijkt een kleurrijke illustratie te vormen van de (stereotiepe) wijze waarop door de autochtone bewoners destijds gedacht en gesproken werd over deze immigranten, en over de industriële veranderingen in

het algemeen. Aan de hand van diverse aanvullende bronnen (vooral dagbladen) plaatst de schrijver deze mentaliteitsgegevens vervolgens in de feitelijke sociaal-historische context.

Jütte, Robert. *Diets in welfare institutions and in outdoor poor relief, in early modern Western Europe.* – Ethnologia Europaea 16 nr. 2 (1986) p. 117-136; 16 tab.

Op basis van menu's en aankooplijsten van voedsel van verschillende liefdadigheidsinstellingen en gevangenissen in West-Europa van de vijftiende tot het eind van de achttiende eeuw probeert Jütte de samenstelling en de voedingswaarde van het voedsel van de armen volgens de moderne normen uit de voedingsleer te bepalen. Daaraan vooraf gaat een historisch overzicht van de voedingsliteratuur die tot nu toe in Europa over de voeding van de arme in de pre-industriële tijd is verschenen; ook wordt ingegaan op de problemen die deze bron met zich meebrengt.

Köhler-Zülch, Ines. *In memoriam Kurt Ranke (14.4.1908-6.6.1985).* – Zeitschrift für Volkskunde 82 nr. 1 (1986) p. 105-107.

Kooi, J. van der. *Historisch volksverhaalonderzoek. (Een vooraf)..* – Driemaandelijkse bladen 38 nr.2 (1986) p. 69-80.

Van der Kooi gaat in op de oorzaken die in het verleden in Nederland, maar ook elders, invloed hebben gehad op de betrekkelijk geringe aandacht voor historisch volksverhaalonderzoek. Weliswaar groeide na de tweede wereldoorlog de invloed van de theorie, dat er sterke relaties bestaan tussen de mondelinge en literaire overlevering, maar nieuwere sociologische, antropologische en linguïstische vraagstellingen die in de volkskunde gingen overheersen, betekenden een nog sterkere a-historische benadering. Van der Kooi constateert tendensen naar een zekere herwaardering van het meer historisch gerichte volksverhaalonderzoek, zowel binnen als buiten de volkskunde. Hij waarschuwt voor gevaren verbonden aan de interpretatie van de inhoud van volksverhalen.

Leenders, Rieke. *Antropologische kanttekeningen bij een zigeunerinnen-mythe: Carmen en de Spaanse Femme Fatale.* – Focaal. Tijdschrift voor antropologie nr. 5 (1987) p. 71-84.

Het stereotype beeld van de Spaanse zigeunerin als vrijgevochten, romantische en verleidelijke *femme fatale*, ontstaan ten tijde van de late romantiek en vooral bekend geworden dankzij de opera Carmen van Georges Bizet, blijkt diametraal te staan tegenover de negentiende- en twintigste-eeuwse realiteit en is slechts een projectie van masculien *wishful thinking*.

Lenz, Rudolf. *“Ehestand, Wehestand, Süßbitter Standt”? Betrachtungen zur Familie der frühen Neuzeit.* – Archiv für Kulturgeschichte 68 nr. 2 (1986) p. 371-405.

De minder en meer recente publicatiegolven over de familie en het (kern)gezin in de loop der eeuwen of in meer afgebakende perioden heeft de auteur er niet van weerhouden het thema opnieuw te belichten en wel aan de hand van de zestiende-, zeventiende- en achttiende-eeuwse lijkrede, een voor dit onderwerp nog bijna onaangeroerde bron. Niet alleen van de veranderende betekenis van het begrip 'familie' en van 'huis' (met iedereen die daarin verbleef) naar zogenoemd kerngezin, maar ook van de emotionele aspecten van de relaties binnen het gezin geven deze redevoeringen een genuanceerder en betrouwbaarder beeld dan bijvoorbeeld de literatuur dit vermag, zij het dat het zich beperkt tot de hogere maatschappelijke groepe-

ringen. In hoeverre de onder deze groepen destijds gebruikelijke stervensrituelen van invloed zijn geweest op midden- en lagere klassen blijft voorlopig de vraag.

Lindner, Rolf. *Zur kognitiven Identität der Volkskunde.* – Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 90 (1987) p. 1-19.

Als de volkskunde er niet voor zorgt dat het vak een duidelijke identiteit behoudt, liggen er volgens Lindner twee gevaren op de loer: uitsterven of opgegeten worden door een concurrerende discipline. Die identiteit zou vooral moeten liggen in de onderwerpen die door de volkskunde behandeld worden: een concreet cultuurverschijnsel als een feest of een vereniging. De volkskundige zou bij het bestuderen van zo'n verschijnsel vooral gericht moeten zijn op wetmatigheden, op de innerlijke logica van het dagelijks leven. Aandacht voor het procesmatig karakter van een cultuurverschijnsel lijkt hij, gezien de door hem gegeven voorbeelden, niet te hebben. Hoe Lindner juist met deze definitie van het vak een samensmelting met de antropologie wil voorkomen wordt mij niet duidelijk. - H.v.K.

Mandos-van de Pol, Miep. *Fluitende meisjes ...* – Brabants heem 38 nr. 4 (1986) p. 204-222; 8 ill., 2 tab.

Uit de door Hein Mandos nagelaten kollektie Brabantse spreekwoorden publiceert zijn echtgenote enkele lemmata met betrekking tot vrijage, toegespitst op het onderdeel *omschrijving en waarschuwing*. Het materiaal bestaat uit optekeningen bij zegspersonen, gegevens uit Nederlandse en buitenlandse literatuur, de enquête Algemene Nederlandse Spreekwoorden-schat uit 1940, die in 1978 aangevuld werd met een enquête gehouden door Omroep Brabant.

Margry, P.J. *De ex-voto's van St.-Markoen te Dorst. Enkele opmerkingen bij het gebruik van geloftegeschenken als historische bron.* – Brabants heem 38 nr. 4 (1986) p. 245-258; 3 ill.

In kort bestek gaat Margry in op een aantal aspecten van het gebruik van Nederlandse ex-voto's (votiefgeschenken) van de zeventiende tot het begin van de negentiende eeuw. Margry konkludeert dat in Nederland in verhouding weinig ex-voto's voorkomen. De door hem beschreven kollektie ex-voto's, aanwezig in de Markoen-kapel in Dorst (bij Breda), is uitgangspunt voor de geschiedenis van de St. Markoendevoitie en het Markoenpatronaat, waarbij hij tevens ingaat op de problemen die bij een dergelijk onderzoek en bronnengebruik naar voren komen.

Margry, P.J. *De heilige Gerardus Majella van Barger-Oosterveld. Twintigste-eeuwse pelgrimages in het hoogveen.* – Ons Waardeel 6 nr. 5 (1986) p. 165-177; 8 foto's.

Op aandringen van twee lokale pastoors en door toedoen van de kloosterorde der redemptoristen werd in 1906 in Barger-Oosterveld ten behoeve van de daar sinds het einde van de negentiende eeuw gevestigde rooms-katholieke veenarbeiders en boeren een nieuwe parochiekerk gesticht, die als eerste in Nederland gewijd was aan de kort daarvoor heilig verklaarde redemptorist Gerardus Majella. Nog in hetzelfde jaar werd er vanuit naburige parochies een pelgrimstocht naar deze kerk gehouden met het doel de rooms-katholieke godsdienst en gemeenschapszin in dit gedeelte van Drente te bevorderen. Margry beschrijft op grond van het parochiearchief hoe in Barger-Oosterveld een bedevaarttraditie ontstond die tot op heden voortduurt.

Mennell, Stephen. *Eten in Nederland*. – De Gids 150 nr. 2/3 (1987) p. 199-207.

Zie: Mennell, Stephen. *All manners of food* (p. 110).

Molen, S.J. van der. *Dr. Obe Postma en de Fryske boerepleats. "Mar it measte sizze my de pleatsen"* (1954). – De vrije Fries 66 (1986) p. 96-108; 1 ill.

Van der Molen gaat kort in op het landbouwhistorisch onderzoek van Postma, met name op de uiteenlopende opvattingen van Postma, Gallée, Uilkema, en Van der Molen zelf over het Friese boerenhuis. De meeste aandacht krijgt de controverse tussen Postma en Uilkema ten aanzien van de aanwezigheid van de schuur. Postma meent op grond van archiefonderzoek te kunnen conkluderen dat de opvatting van Uilkema dat de Friese boerderij altijd een schuur heeft gehad, grotendeels onjuist is. Postma ziet grote overeenkomst tussen de door Van Giffen in Ezinge opgegraven huizen en de door hem in de archiefstukken gevonden boerenhuizen zonder schuur. In dit kader gaat Van der Molen in op de tegengestelde opvattingen van Postma en hemzelf over de opstelling van het vee in de Ezinger schuren. Postma's bijdrage aan het gedenkboek van de Friesche Maatschappij van Landbouw, *Geschiedenis van de Friese landbouw* (1952), over de geschiedenis van het Friese boerenhuis tot 1700, kan volgens Van der Molen gezien worden als een afsluiting van zijn publikaties over het boerenhuis. Postma gaat zich dan meer richten op o.a. landbouw- en streekgeschiedenis en lokale geschiedenis.

Mooijman, E. *Het lieveheersbeestje in de germaanse talen. Een bijdrage tot het onderzoek naar benoemingsmotieven van *Coccinella septempunctata**. – Taal en tongval 39 nr. 1-2 (1987) p. 21-53.

Uitgaande van het voor de Atlas Linguarum Europae (ALE) in kaart gebrachte materiaal onderzoekt Mooijman welke geloofsvoorstellingen en denkpatronen ten grondslag liggen aan de benamingen voor het lieveheersbeestje in de germaanse talen en dialecten. Bij haar verklaringen baseert zij zich in hoofdzaak op de bekende taalkundige, volkskundige en antropologische literatuur. Het is echter jammer dat zij twee belangrijke volkskundige artikelen van Gerda Grober-Gluck over het lieveheersbeestje als voorteken en geluksbrenger in kinderrimpjes en -liedjes over het hoofd heeft gezien (*Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 20 (1969) p. 176-207 en haar commentaar bij de kaarten 54c-56c van de Atlas der deutschen Volkskunde, 1981), waarin niet alleen de verspreiding wordt behandeld, maar ook de geloofsvoorstellingen die in de liedjes en rimpjes over en in de namen van het lieveheersbeestje besloten liggen. – E.D.

Neumann, Siegfried. *Der Volkskundler Richard Wossidlo*. – Lares 52 nr. 4 (1986) p. 478-491.

Overzicht van het leven en het werken van Richard Wossidlo (1859-1939), één van de meest voorbeeldige verzamelaars van volkskundige gegevens in Europa, die in de regio Mecklenburg werkzaam was. Hoewel hij ook gebruiken en arbeidsmethoden optekende, ging zijn diepste belangstelling uit naar de volksletterkunde, wat ook blijkt uit de door Ulrich Bentzien toegevoegde keuze uit zijn bibliografie. Als bijlage zijn G. Pitre's recensies van een tweetal publicaties van Wossidlo uit 1899 en 1901 opnieuw afgedrukt.

Nissen, Peter J.A. *Het versteende brood. Een volksverhaalmotief in een Oostmiddelnederlands leven van Bonifatius.* – Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland 28 nr. 2 (1986) p. 173-191.

Nissen toont aan dat het verhaalmotief van het versteende brood (een arme vraagt een rijke om een brood; de rijke weigert, waarop diens brood als straf in een steen verandert) zich sinds de middeleeuwen vooral via stichtelijke gebruiksliteratuur over heel Europa verspreid heeft, dat de verhaalvorm ervan in Nederland ouder is dan de liedvorm en dat het motief zich op lokaal en regionaal niveau aan verschillende heiligen heeft gehecht. De aanleiding tot dit onderzoek vormde een vijftiende-eeuwse versie in een Bonifatiusleven.

Oss, Jeroen van. *Gebruiken rond sterven en begraven in Waalwijk en Besoyen.* – De Klopkei 10 nr. 4 (1986) p. 26-30.

De auteur beschrijft de wijze waarop men met name in de negentiende eeuw de laatste eer aan de overledenen bewees en op de attributen die daarbij werden gebruikt. Werden de aan de rouwceremonie verbonden taken vroeger veelal door de burens verricht, in de loop van de negentiende eeuw zijn het steeds vaker de familieleden die zich over de dode ontfermen. Deze ontwikkeling van algemeenheid naar beslotenheid leidt ertoe dat de diverse rouwgebruiken in de twintigste eeuw volledig zijn verdwenen.

Pasture, Patrick. *De houding tegenover sterven en begraven in de achttiende eeuw. Een onderzoek met betrekking tot de stad Leuven.* – Tijdschrift voor geschiedenis 100 nr. 2 (1987) p. 198-217; 7 tab.

Pasture brengt in dit artikel drie ontwikkelingen met elkaar in verband die erop wijzen dat in het achttiende-eeuwse Leuven veranderingen in de houding tegenover de dood ontstonden. 1. De dood en vooral de schijndood is in deze periode een belangrijk onderwerp in medisch-wetenschappelijke verhandelingen en in de berichtgeving van de lokale stadskrant 'Wekelyks nieuws uyt Loven' die van 1773 tot 1789 werd uitgegeven. Hierin ziet Pasture een aanwijzing voor een toenemende angst en medische bezorgdheid voor het verschijnsel dood. 2. Uit de analyse van overlijdensregisters van verschillende Leuvense parochies voor de periode 1718-1790 blijkt dat vanaf ca. 1768 de wachttijd vooral voor de begrafenis van volwassenen langer wordt en dat gehuwden later werden begraven dan vrijgezellen. De verklaring hiervoor zoekt Pasture niet alleen in de angst voor schijndood, maar ook in een groeiende emotiona-liteit ten opzichte van de dood, waardoor het moeilijker wordt om afscheid te nemen van de overleden partner. 3. Hoewel het verbod op het begraven in de kerk voor de Zuidelijke Nederlanden pas dateert uit 1784, laten de Leuvense parochieregisters zien dat al voor het midden van de achttiende eeuw een daling op gang was gekomen van het aantal begrafenissen in de kerk. Uit testamenten, opgemaakt in de jaren 1710-1781, wordt duidelijk dat na 1750 steeds vaker bewust gekozen wordt voor de begraafplaats als laatste rustplaats. Angst voor besmetting en afkeer van lijkgeuren zullen bij deze keuze een rol hebben gespeeld, gezien de vele krantenberichten over de gevaren voor hygiëne en gezondheid van het begraven van doden in de kerk.

Volgens Pasture wijzen deze ontwikkelingen in de richting van een steeds groter wordende afstand tussen leven en dood in Leuven, die in de loop van de achttiende eeuw overal in Europa ontstaat.

Saaltink, H.W. *Om de plaats van het graf.* – Holland 19 nr. 1 (1987) p. 13-29; 4 ill., 8 tab.

In 1825 werd in Nederland het begraven in kerken, en in grotere gemeenten ook op de kerkhoven daaromheen, verboden. Saaltink is na gegaan of dit besluit het gevolg was van een verandering van de houding van de bevolking of een zuiver rationeel-politieke beslissing was. Uit een onderzoek naar het begraafgedrag in Enkhuizen, Alkmaar en Hoorn tijdens de periode aan dit besluit voorafgaand, bleek een sterke voorkeur voor het begraven in de kerk. Het besluit moet daarom genomen zijn zonder instemming van de meerderheid van de bevolking, maar eerder vanwege een door de overheid geconstateerd groeiend tekort aan begraafplaatsen veroorzaakt door een stijgend aantal overlijdensgevallen.

Sandgruber, Roman. *Die bäuerliche Gesellschaft Österreichs im 19. Jahrhundert im Spiegel der Alltagsgeschichte.* – Jahrbuch für Volkskunde N.F. 9 (1986) p. 7-20.

Sandgruber gebruikt het werk van de romanschrijver Peter Rosegger als bron voor de kennis van het dagelijks leven op het Oostenrijkse platteland in de negentiende eeuw. Hij wijst daarmee op het belang van een meer antropologische benadering van de tot nu toe te eenzijdig economisch beschreven landbouwgeschiedenis.

Schenda, Rudolf. *Bilder vom Lesen – Lesen von Bildern.* – Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur 12 (1987) p. 82-106; 8 ill.

Schenda stelt dat onderzoekers die zich met afbeeldingen bezighouden zich moeten laten leiden door drie vragen:

1. Is de veronderstelling dat afbeeldingen de lectuur van de analfabeten vormde juist? Er zal ter beantwoording van die vraag gekeken moeten worden naar de beschikbaarheid van afbeeldingen per periode en per sociale groep.
2. Wordt de boodschap die de afbeelding probeerde over te brengen ook begrepen door degenen die er mee in aanraking kwamen?
3. Wordt de productie en de consumptie van afbeeldingen beïnvloed en gestuurd en zo ja door wie en hoe?

Dat dit geen triviale vragen zijn, maar problemen die het onderzoeken waard zijn, laat hij zien met een exposé over de invloed van afbeeldingen op het eenvoudige publiek in de middeleeuwen. Schenda vindt het, in tegenstelling tot vele andere onderzoekers, maar zeer de vraag of in die tijd afbeeldingen een grote verbreiding kenden, laat staan dat deze begrepen werden.

Spaans, Joke. *Toverij in Haarlem.* – Haarlem jaarboek 1986 p. 8-35; 4 ill.

Voor het ontbreken van heksenprocessen in Haarlem in de zestiende en zeventiende eeuw is de sceptische houding van de overheid jegens beschuldigingen van toverij bepalend geweest. Dit blijkt niet alleen uit de gegevens die Joke Spaans in burgemeesters-, kerkeraads- en schepenarchieven heeft verzameld voor de periode ca. 1550-1630, het is ook het standpunt van Abraham Palingh in zijn in 1659 in Haarlem verschenen boek *'t Afgerukt momaansicht der tooverye*, waarin hij zich keert tegen de aanhangers van het heksengeloof. Beide bronnen laten zien dat toverijbetichtingen in Haarlem op grote schaal voorkwamen. Doordat ze echter vaak voor de burgemeester of kerkeraadsleden in een vroeg stadium werden ingetrokken of door middel van juridisch onderzoek als bedrog werden herkend, hebben ze hier nooit tot processen of vervolgingen geleid.

Vandenbroeck, Paul. *Zur Herkunft und Verwurzelung der 'Grillen'. Vom Volksmythos zum kunst- und literaturtheoretischen Begriff, 15.-17. Jahrhundert.* – De zeventiende eeuw 3 nr.1 (1987) p. 52-84 ; 20 ill.

Uitgaande van afbeeldingen met de figuur van de 'Leimstängler', een man met een lijnstok omgeven door monsterachtige insekten die ook wel 'Grillen' genoemd worden, analyseert Vandenbroeck een aantal afbeeldingen uit diverse Europese landen waar insekten op voorkomen. Hij stelt dat insekten het duivelse, het slechte of het verwerpelijke verbeelden, en bovendien het zinnebeeld zijn van de zothed. Daarnaast gaat Vandenbroeck in op de etymologie en de vroege geschiedenis van het woord 'Grille'.

Walz, Markus. *Innovation des Weihnachtsbaumes im Kölner Raum seit 1800.* – Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 25 (1983/84) p. 85–116; 6 ill., 4 graf., 2 krtn.

Met betrekking tot de herkomst en de verspreiding van de kerstboom in Duitsland gaat de oudere literatuur overwegend uit van de veronderstelling dat de wortels van het gebruik bij de Germanen liggen, terwijl twintigste-eeuwse studies (bv. Weber-Kellermann) uitgaan van de kerstboom als 'gesunkenes Kulturgut'. Anders dan in Nederland bestaat er in Duitsland tussen katholieken en protestanten geen verschil in (positieve) houding ten opzichte van de kerstboom, waarschijnlijk als gevolg van het ontbreken van religieuze splintergroepen.

Walz heeft diverse soorten bronnen gebruikt voor het krijgen van gegevens over het voorkomen en de verspreiding van de kerstboom in Rheinland. Streekbeschrijvingen en algemene literatuur bleken geen aanwijzingen te bevatten voor het voorkomen van de kerstboom vóór 1800, maar wel gegevens voor de negentiende eeuw. Weliswaar verzamelde Mannhardt al in 1865 gegevens over het voorkomen van de kerstboom, maar pas in 1932 werden bij de navraag voor de Atlas der deutschen Volkskunde meer gedetailleerde vragen gesteld over voorkomen en verspreiding van de kerstboom. Een andere, tevens de belangrijkste bron vormden kranten uit Keulen, Bonn en Siegburg, met name voor advertenties voor de verkoop van kerstbomen, de verkrijgbaarheid van imitatiebomen en kerstversieringen.

Op grond van deze bronnen meent Walz te kunnen konkluderen dat er sprake is van de kerstboom als 'gesunkenes Kulturgut': verspreiding vanuit de grote stad naar kleinere steden en van daaruit via een bovenlaag naar de gewone bevolking op het platteland, waarbij de grotestads-kerstboom en z'n versieringen altijd het voorbeeld zijn gebleven. Door massaproductie komen de kerstboomversieringen ook binnen het bereik van het grote publiek. Rond 1900 is het gebruik van de kerstboom overal ingeburgerd. Met name door de Eerste Wereldoorlog wordt de kerstboom een symbool van bezinning voor de door de oorlog verscheurde families.

Weber, Wolfgang. *Zwischen gesellschaftlichem Ideal und politischem Interesse. Das Zahlenlotto in der Einschätzung des deutschen Bürgertums im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert.* – Archiv für Kulturgeschichte 69 nr. 1 (1987) p. 116-149.

De opkomst van de loterij aan het eind van de achttiende eeuw in Duitsland opende de mogelijkheid voor de onderste sociale geledingen om pijlsnel op de maatschappelijke ladder te stijgen. Meedoen aan een loterij werd dan ook spoedig een wezenlijk onderdeel van de cultuur van de gewone man. Bij de verlichte liberale burgerij gaf deze ontwikkeling aanleiding tot heftige discussies pro en contra. De schrijver onderzoekt in dit artikel of de opkomst van het loterijfenomeen en de polemiek eromheen gezien moet worden in samenhang met de opkomst van de moderne burgerlijk-kapitalistische maatschappij. Hij baseert zich vooral op

de contemporaine verhandelingen over dit onderwerp en op de roman- en toneelliteratuur uit die tijd.

Withuis, Jolande. "Vertel mij eens vriendinnen ...". *Een gepolitiseerde adviesrubriek (1951-1953)*. – Sociologisch tijdschrift 14 nr. 1 (1987) p. 84-126; 2 ill.

'Vrouwen voor vrede en opbouw' was een maandblad van de NVB (Nederlandse Vrouwenbeweging), een vrouwenorganisatie die in november 1946 werd opgericht door vrouwen afkomstig uit het verzet en uit de concentratiekampen. De NVB is later meestal beschouwd als de vrouwenorganisatie van de CPN, maar zeker in het begin was dit CPN-karakter niet de bedoeling van alle betrokkenen. De NVB vond vooral aanhang onder de categorie gehuwde vrouwen (met een klein gezin), die buitenshuis werkte en een laag opleidingsniveau had. Het tijdschrift van de NVB had in de jaren vijftig, net als veel andere damesbladen, een levensproblemenrubriek. De rubriek was getiteld 'Vertel mij eens vriendinnen...'. Withuis vergelijkt de mentaliteit die deze rubriek uitstraalde met de bevindingen van Brinkgreve en Korzec rondom de overeenkomstige rubriek 'Margriet weet raad' van het damesweekblad 'Margriet' (*'Margriet weet raad'. Gevoel, gedrag en moraal in Nederland 1938-1978*. Utrecht enz. 1978). Met deze vergelijking probeert de schrijfster het homogene beeld van Brinkgreve en Korzec omtrent de normen en waarden van de vrouw in de jaren vijftig te nuanceren. Withuis komt tot de conclusie dat de vragen en antwoorden in de NVB-rubriek op den duur steeds meer een eigen richting uitgingen. De rubriek werd gaandeweg de spreekbuis van een kleine geïsoleerde groep vrouwen, voor wie de omringende politieke vijandigheid zo groot werd dat de politieke dimensie alle aspecten van haar leven ging beheersen.